

Jan Sleutels
POP-METAFYSICA

Bespreking van: Ben Schreurs (1990), *Popper en de metafysica*. Delft, Eburon. 250 pp, hfl. 49.50. (Alle verwijzingen zijn naar dit boek, tenzij anders vermeld.)

Geen filosoof is zo betweterig en eigengereid als Popper. Als wij hem mogen geloven, had hij het merendeel van zijn ideeën (en die van de anderen) al op zijn achttiende bedacht. Zijn denken speelt zich dan ook af in een zeldzaam gesloten wereld, een onderonsje tussen de meester zelf en enkele grote wetenschappers, aangevuld met zijn eigen discipelen. Verwijzingen naar andere filosofen zijn schaars. Deze kenmerken hangen natuurlijk samen. Zij wijzen op de zelfstandigheid van een groot denker. Maar soms doen zij denken aan de zelfgenoegzaamheid van een oester — de filosoof die op zijn achttiende het wiel al uitvond.

Zo droog en logisch als zijn falsificationisme aandoet, zo dramatisch is Poppers metafysica. Het overkoepelend thema ervan is de theorie van het creatieve of open universum. 'I would suggest that the greatest riddle of cosmology may be neither the original big bang, nor the problem why there is something rather than nothing (...), but that the universe is, in a sense, creative: that it created life, and from it mind — our consciousness — which illuminates the universe, and which is creative in its turn' (p. 65). Deze metafysica staat centraal in het filosofische proefschrift van de Utrechtse sociaal-psycholoog Ben Schreurs.

Anders dan de logisch-empiristen vóór hem, is Popper van mening dat metafysische theorieën rationeel beoordeeld kunnen worden in termen van hun 'functionele symbiose' met de empirische wetenschappen. 'For it cannot be denied that along with metaphysical ideas which have obstructed the advance of science there have been others — such as speculative atomism — which have aided it. And looking at the matter from the psychological angle, I am inclined to think that scientific discovery is impossible without faith in ideas which are of a purely speculative kind' (1959, p. 37). Metafysica is het 'speculatief investeringskrediet' van de wetenschap: acceptatie van metafysische theorieën is rationeel voor zover de erop geënte wetenschappelijke theorieën succesvol blijken te zijn.

De vraag is nu of dit standpunt van de vroege Popper verenigbaar is met zijn latere theorie van het open universum. Is deze metafysica een speculatief voorstel voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek? Schreurs beargumenteert dat dit niet het geval is. Popper doet juist uitspraken die zich principieel aan alle mogelijk empirisch onderzoek onttrekken. De theorie van het open universum is derhalve niet rationeel in de zin van de vroegere Popper, maar juist metafysisch in de klassieke, transempirische zin. Schreurs bewijst zijn stelling aan de hand van een vijftal onderwerpen uit Poppers oeuvre: de kritiek op het 'wetenschappelijk' determinisme, de propensiteits-interpretatie van waarschijnlijkheid, reductie en emergentie, wereld-3 en het lichaam-geest probleem, en Poppers evolutionaire kenleer. Ik beperk mij hier tot een paar krenten uit de pap.

Bij de filosofische analyse van waarschijnlijkheid doet zich de vraag voor of waarschijnlijkheden wijzen op onvolkomenheden in onze kennis (de 'subjectieve' interpretatie) of staan voor een onzekerheid in de werkelijkheid zelf (de 'objectieve' interpretatie). In het eerste geval ligt de nadruk op de gebrekkigheid van onze feitelijk onvolledige wetenschap; onzekerheden in de uitkomst van een experiment zullen worden opgeheven zodra wij de verborgen variabelen hebben vastgesteld. In het tweede geval kan wetenschap principieel nooit 'volledig' zijn.

Popper is een uitgesproken voorstander van de objectieve interpretatie. Dat elke toss 50% kans op kruis en 50% op munt heeft, is een gevolg van de opstelling van het experiment, niet van onze onbekendheid met verborgen causale variabelen. In de subjectieve, deterministische interpretatie zouden lange causale ketens de oerknal in precies 50% van de gevallen verbinden met kruis, in 50% met munt. Deze conclusie vindt Popper absurd. Zij doet een impliciet beroep op een soort harmonia praestabilita, alsof een intelligente schepper de wereld precies zó heeft ingericht. Een methodologisch betere verklaring is dat de werkelijkheid 'pockets of randomness' kent. Popper spreekt hier van propensiteiten: 'Propensities can, in the limit, become Newtonian forces. This is the "causal" limit of propensities equal to 1. If a propensity is less than 1, then it is a disposition to produce the effect not always but in a proportion of cases if the situation repeats itself. (...) Propensities are, like forces, "occult" entities' (p. 122).

Met dit a priori argument zou Popper volgens Schreurs zijn metafysisch indeterminisme immuniseren tegen 'de door de kennistheoreticus Popper gestelde eis voor de rationele evaluatie van metafysische theorieën: hun "symbiose" met een wetenschappelijk onderzoeksprogramma' (p. 135).

Ik vraag mij af of deze kritiek niet te faciel is. Op zich lijkt 'propensiteit' niet meer dan een statistische generalisatie over 'kracht' te zijn. Ook de introductie van 'krachten' in de natuurkunde was een speculatieve metafysische ontwikkeling, grotendeels a priori beargumenteerd (en betwist); toch werd er een succesvol onderzoeksprogramma geënt. Waarom zou dit bij propensiteiten anders zijn? Het met het Newtoniaanse krachtbegrip geassocieerde determinisme kan natuurlijk niet bewezen of weerlegd worden, evenmin als het met propensiteiten geassocieerde indeterminisme — maar dat is een heel andere zaak.

Ook het wetenschappelijk reductionisme, bijv. in de psychologie, stoelt volgens Popper op een harmonia praestabilita. Het tracht de verschijnselen te verklaren in termen van een onderliggende microstructuur die ervoor verantwoordelijk wordt gesteld precies deze verschijnselen te hebben veroorzaakt. Popper vindt zo'n verklaring methodologisch suspect: hoe zouden wij kunnen verklaren waarom deze microstructuur precies die hogere-orde eigenschappen teweegbrengt, zonder aan te nemen dat een intelligente schepper dit zo heeft ingericht? Een betere verklaring is volgens Popper dat onherleidbaar *nieuwe* eigenschappen ontstaan uit de microstructuur ('emergentie'). Dit zou onder meer het geval zijn bij bewustzijnsverschijnselen, welke ontstaan uit en interageren met het zenuwstelsel.

Ook deze theorie lijkt op gespannen voet te staan met Poppers symbiose-vereiste. Zij kan immers niet empirisch worden uitgewerkt, maar vormt een essentiële aanvulling op alle mogelijke empirisch onderzoek. De interactie tussen lichaam en geest is immers empirisch niet te onderscheiden van een identiteitsrelatie (p. 177).

Wederom lijkt mij hier een kanttekening op zijn plaats. Het functionalisme in de wijsgerige psychologie (door Schreurs niet besproken) vertoont een zekere overeenkomst met Poppers idee van emergentie. Het is een metafysische stelling over de onherleidbaarheid van mentale eigenschappen en wetten tot fysische eigenschappen en wetten. Al is het functionalisme empirisch niet te onderscheiden van psychofysische identiteit, toch vormt het de inspiratiebron voor een thans florerende tak van de psychologie, de zogeheten computationele, cognitieve psychologie. Dit laat onverlet dat de essentiële (on-)reduceerbaarheid van psychologie tot neurofysiologie of kwantumfysica empirisch natuurlijk niet bewezen kan worden.

Een zeer belangrijk punt komt in een van de laatste hoofdstukken aan de orde, nl. dat Poppers metafysica van het open universum impliciet het bestaan van een of meer onherleidbare 'agenten' of 'subjecten' postuleert, zelfs van een 'agent' van de evolutie.

In zijn naturalistische kenleer, een betrekkelijk late ontwikkeling in zijn denken, stelt Popper dat wetenschap (een collectief, sociaal proces), gedrag (een individueel proces) en genetische ontwikkeling alle drie begrepen moeten worden als processen van trial and error. Schreurs plaatst deze stelling nu ruwweg voor het volgende dilemma. Ofwel de genetische ontwikkeling is een blind causaal proces waarin doelmatigheid (adaptatie door trial and error) wordt 'gesimuleerd': de betekenis en doelmatigheid van onze theorieën en ons gedrag is hiervan afgeleid (reductionisme). Ofwel de genetische ontwikkeling is creatief en doelmatig in de zin waarin ook ons gedrag en onze wetenschap dat zijn — zoals een individu, een subject, of zoals Popper het noemt: een 'agent,' zijn theorieën en gedrag aanpast aan de door hem gepercipieerde omstandigheden, zo ontwikkelt ook de 'agent' van de evolutie steeds betere en hogere vormen van leven. Gegeven Poppers afwijzing van het reductionisme (de eerste hoorn van het dilemma), aldus Schreurs, moet zijn uitspraak dat de evolutie creatief is letterlijk nemen (de tweede hoorn): de evolutie is een soort kunstenaar.

Vanuit dit overkoepelend idee zouden Poppers andere metafysische theorieën een begrijpelijk geheel vormen. Maar de afwijzing van zo'n scheppend principe is het enige wat Poppers oplossing van 'the greatest riddle of cosmology' onderscheidt van bijv. Henri Bergsons idee van 'élan vital' en 'évolution créatrice.' Schreurs stelt dan ook dat 'Poppers metafysica (...) in een aantal opzichten een gekuiste editie (is) van die van Bergson die zoals gezegd door Popper niet alleen ontgaan is van haar "mystiek," maar ook van haar teleologie' (p. 210).

Popper en de metafysica is een kundig boek met een heldere systematiek en schrijfstijl. Dit neemt niet weg dat enkele thema's node worden gemist. Niet besproken maar alom voorondersteld worden bijv. Poppers correspondentietheorie van waarheid en zijn naïef realisme, een curieuze ommissie in een proefschrift over metafysica. Ook ontbreekt het werk dat in de afgelopen twee decennia door anderen dan Popper is verricht op het gebied van de naturalistische kentheorie (o.a. Quine, Sellars, Goldman, Feyerabend, Putnam, Rorty, Fodor, Churchland). Ontwikkelingen op dit terrein neigen steeds vaker tot vergelijkbare conclusies t.a.v. de status van het 'subject' in een fysicistische psychologie. Schreurs laat hier interessante argumenten en vergelijkingen onbenut. Dezelfde lacune vinden wij bij de bespreking van Poppers theorie over lichaam en geest. Schreurs gaat voorbij aan de fijnmazige taxonomie van mind-body modellen uit de recente filosofie. Zo wordt t.a.v. het reductionisme geen onderscheid gemaakt tussen token- en type-reductionisme, wordt het materialisme niet onderscheiden in een reductieve en een eliminatieve variant, en blijft het in dit verband belangrijke begrip 'superveniëntie' (geen verschil in mentale eigenschappen zonder onderliggend verschil in fysische eigenschappen) buiten beschouwing. Sommige van de omissies zijn ongetwijfeld een gevolg van het eerder gesignaleerde 'gesloten' karakter van Poppers filosofie — filosofische incest die Ben Schreurs niet altijd kan worden aangerekend. Wanneer een hedendaags filosoof op zijn merites wordt beoordeeld, kan een bespreking van nieuwere ontwikkelingen op het vakgebied echter niet achterwege blijven. Door dit gebrek doet het boek wat antiek en hermetisch aan.

K.R. Popper, *The logic of scientific discovery*. New York, 1959: Basic Books.